

СПРИЙНЯТТЯ ІНШОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ СУБ'ЄКТНОСТІ

У роботі досліджуються індивідуально-психологічні особливості, пов'язані з відмінностями в сприйнятті інших осіб на фотографії, у студентів вищого навчального закладу. Показано, що відмінності соціальної перцепції можуть проявлятися в показниках, пов'язаних з психосемантичними оцінками об'єкту сприйняття. Визначено, що показники емоційного комфорту (дискомфорту) та прийняття інших тісно пов'язані з показниками міжособистісної відстані та диференційованості сприйняття. Відзначено, що індивідуально-психологічні відмінності в сприйнятті можуть бути віддзеркаленням дії апперцептивного комплексу, який суттєво визначає як особливості соціальної перцепції, так і особливості адаптації і поведінки людини.

Ключові слова: соціальна перцепція, апперцептивний комплекс, психосемантична оцінка, адаптація, емоційний комфорт.

И.А. Филенко

ВОСПРИЯТИЕ ДРУГОГО СКВОЗЬ ПРИЗМУ СУБЪЕКТНОСТИ

В работе исследуются индивидуально-психологические особенности, связанные с отличиями в восприятии других лиц на фотографии, у студентов высшего учебного заведения. Показано, что отличия социальной перцепции могут проявляться в показателях, связанных с психосемантическими оценками объекта восприятия. Определено, что показатели эмоционального комфорта (дискомфорта) и принятия других тесно связаны с показателями межличностного расстояния и дифференцированности восприятия. Отмечено, что индивидуально-психологические отличия в восприятии могут быть отражением действия апперцептивного комплекса, который существенно определяет как особенности социальной перцепции, так и особенности адаптации и поведения человека.

Ключевые слова: социальная перцепция, апперцептивный комплекс, психосемантическая оценка, адаптация, эмоциональный комфорт.

I.A. Filenko

PERCEPTION OTHER THROUGH THE PRISM OF SUBJECT

Individually-psychological features, related to the differences in perception of other persons on a picture, for the students of higher educational establishment are in-process investigated. It is shown that the differences of social perception can show up in indexes, related to the psychosemantically estimations of object of perception. Certainly, that indexes of emotional comfort (discomfort) and acceptance other closely related to the indexes of interpersonality distance and differentiated of perception. It is marked that individually-psychological differences in perception can be the reflection of action of apperception complex, which determines both the features of social perception and features of adaptation and conduct of man substantially.

Key words: social perception, apperception complex, psychosemantically estimation, adaptation, emotional comfort.

До найважливіших особливостей першої чверті ХХІ сторіччя слід віднести надзвичайно високу інтенсивність комунікативних процесів, яка виникла з одного боку завдяки стрімкому розвитку інформаційних технологій, а з другого - завдяки перебудові суспільного життя в багатьох країнах, що супроводжується зростанням прозорості кордонів між державами, професійними і соціальними групами, підвищенням динамічності і мобільності наших сучасників. Комунікативні здібності суб'єкта можливо розглядати не тільки як особистісний ресурс підвищення успішності його учбової та професійної діяльності, але і як один з найважливіших факторів адаптації в різних сферах буття. Міжособистісні комунікації в суспільстві невід'ємні від процесів соціальної перцепції, зміст яких знаходиться в сприйнятті або пізнанні людьми один одного. Тому процеси комунікації, міжособистісного сприйняття в останнє десятиріччя активно вивчаються в соціальній, когнітивній, професійній психології (В.О. Барабанщиков [1], П. Вацлавік., Д. Бівін, Д. Джексон [5], Д. Мацумото [8], В. Н. Панфьоров, А. В. Микляєва, П. В. Румянцева [10], І. П. Шкуратова [12] та інші).

Розглядаючи проблему міжособистісної перцепції в контексті сучасних теорій сприйняття дослідники звертаються до понять апперцепції і апперцептивного комплексу (В.О. Барабанщиков [2]). Апперцепція в психології і філософії означає вплив загального змісту психічної діяльності, усього попереднього досвіду людини на її сприйняття предметів і явищ. Термін "апперцепція" ввів німецький філософ Г.Ф. Лейбніц в ХVІІ - ХVІІІ ст., який використовував це поняття для аналізу свідомості в широкому значенні цього слова, виявлення в душі елементів досвіду і сприйняття. На його думку, апперцепція включає пам'ять і увагу і є необхідною умовою вищого пізнання і самоусвідомлення. Згідно В.П. Зінченко апперцепція розглядається "...як залежність сприйняття від змісту психічного життя людини, від особливостей її особистості, від минулого досвіду суб'єкта" [9]. У сучасній психологічній науці поняття апперцепції модифікується в ряд нових понять, що виражають різноманітні аспекти активності особистості (поняття гештальта, установки та ін.). При цьому відбувається "... розширення поля дослідницьких інтересів: від

аналізу безпосередньо сприйняття увага переміщаються на організуючі сприйняття явища і процеси" (Л.А. Вайнштейн [4]). Так, В.О. Барабанщиков [2] розглядає апперцепцію як "...функціональне об'єднання внутрішніх умов перцептивного процесу, спрямоване на отримання певного чуттєвого враження". В результаті цього об'єднання виникає апперцептивний комплекс, який є сукупністю внутрішніх умов сприйняття і реалізовує можливість безпосереднього орієнтування людини в середовищі і регуляцію її активності [2]. У зв'язку з цим виникає проблема вивчення компонентів апперцептивного комплексу, які забезпечують внутрішню детермінацію процесів сприйняття.

Серед проблемних напрямків сучасних прикладних досліджень, пов'язаних з соціальною перцепцією, можна визначити проблему сприйняття обличчя людини, яка є одним з найцікавіших завдань психологічної науки, в зв'язку з тим, що обличчя людини є важливішим джерелом отримання про неї інформації в процесі спілкування (В.О. Барабанщиков [1], О.О. Бодалєв [3], В.О. Лабунська [7] та інші).

Метою нашого дослідження являлось визначення особистісних відмінностей сприйняття обличчя людини в зв'язку з індивідуальними характеристиками суб'єктів соціальної перцепції, які пов'язані з їхніми поведінковими та адаптаційними особливостями.

В ході проведеного дослідження використовувалися наступні методики: тест для визначення рівнів соціально – психологічній адаптації (К. Роджерса, Р. Даймонда) [11]; методика Н.С. Ендлера, Д.А. Паркера "Копінг – поведінка в стресових ситуаціях" (адаптована Т.Л. Крюковою) [6]; метод семантичного диференціалу – бланк з 32 полярними характеристиками, які мали 7-и бальну оцінну шкалу. В ході експерименту пропонувалося за допомогою методу семантичного диференціалу визначити якості молодого чоловіка на представленій фотографії. Усього кожному з досліджуваних було пред'явлено 16 фотографій різних юнаків, відповідні характеристики семантичного диференціалу проставлялися на окремих бланках, також на додатковому бланку учасники дослідження визначали свої характеристики за тими ж 32 шкалами. На етапі

первинної обробки для кожної фотографії та кожного досліджуваного студента за результатами шкал психосемантичної оцінки обчислювався показник «міжособистісної відстані», L_j , який визначав індивідуальну відстань суб'єктивного образу об'єкту сприйняття (молодої людини на фотографії) від суб'єктивного «образу Я» досліджуваного.

Також первинна обробка включала визначення ще одного показника – «щільності сприйняття» іншої людини, $\rho_{ін}$, який знаходився для кожного досліджуваного та кожної фотографії за допомогою шкал семантичного диференціалу. При цьому значення середини цих шкал, коли досліджуваний не може чітко визначитися – яку ж характеристику надати об'єкту сприйняття – можуть трактуватися як значення низької щільності (тобто об'єкт сприйняття є дифузним, неконкретним, розмитим, незрозумілим, аморфним), а значення крайніх положень шкал (без огляду на те - позитивну або негативну характеристику вони несуть) – можуть описуватися в категоріях високої щільності (тобто об'єкт сприйняття чіткий, визначений, зрозумілий, диференційований). Також знаходився показник «щільності самосприйняття», $\rho_{сам}$, який визначався психосемантичними оцінками самосприйняття досліджуваного. Далі за формулою: $\rho_{від} = \rho_{ін} / \rho_{сам}$, розраховувався показник відносної «щільності сприйняття», який дозволяє характеризувати суб'єкта сприйняття з точки зору диференційованості сприйняття себе чи інших осіб.

Ці два показники – показник «міжособистісної відстані», L_j , та показник відносної «щільності сприйняття», $\rho_{від}$, характеризують індивідуальну суб'єктність сприйняття, разом з тим їх можна розглядати як окремі і незалежні один від одного, оскільки як показали результати подальшої статистичної обробки коефіцієнти кореляції між ними для всіх досліджуваних фотографій по групі студентів мають низькі значення $\sim 0,1-0,2$ та не перевищують рівні достовірності 0,1.

Всього було обстежено 20 студентів Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків) в період лютий-травень 2011 року, у віці 20-21 рік (всі

досліджувані – жіночої статі). В ході обробки первинних результатів визначалися коефіцієнти кореляцій між показниками (за Спірменом), для виявлення відмінностей між підгрупами випробовуваних використовувався непараметричний критерій відмінності Манна-Уїтні. Нижче наведені значення кореляції між психологічними показниками досліджуваних та показниками «міжособистісної відстані» (Табл.1), а також відносної «щільності сприйняття» (Табл.2), які визначалися для кожної з 16 фотографій.

Таблиця 1

Значення коефіцієнтів кореляції між показниками «міжособистісної відстані» та показниками копінгу, орієнтованого на уникнення, емоційного дискомфорту, емоційної комфортності, отримані для 16 фотографій по всій групі досліджуваних студентів (20 осіб)

Номер фотографії	Коефіцієнти кореляції		
	«Міжособистісна відстань» -Копінг, орієнтований на уникнення, $R_{ку-мв}$	«Міжособистісна відстань» - Емоційний дискомфорт, $R_{ед-мв}$	«Міжособистісна відстань» - Емоційна комфортність, $R_{ек-мв}$
Ф1	0,56**	0,45**	-0,46**
Ф2	0,54**	0,48**	-0,51**
Ф3	0,21	0,41*	-0,38*
Ф4	0,39*	0,47**	-0,48**
Ф5	0,53**	0,45**	-0,48**
Ф6	0,24	0,49**	-0,49**
Ф7	0,54**	0,52**	-0,52**
Ф8	0,38*	0,51**	-0,55**
Ф9	0,49**	0,57***	-0,57***
Ф10	0,47**	0,56**	-0,59***
Ф11	0,37	0,54**	-0,58***
Ф12	0,51**	0,54**	-0,57***
Ф13	0,56**	0,57***	-0,57***
Ф14	0,37	0,57***	-0,6***
Ф15	0,47**	0,51**	-0,49**
Ф16	0,38*	0,58***	-0,61***

Примітка: коефіцієнти кореляції значущі з рівнями достовірності * - $p < 0,1$; ** - $p < 0,05$; *** - $p < 0,01$.

Як бачимо з Табл.1, мають місце значущі кореляції між показниками «міжособистісної відстані» та показниками копінгу, орієнтованого на уникнення,

емоційного дискомфорту, емоційної комфортності практично для всіх пред'явлених досліджуваним фотографій. Тобто студенти, що характеризуються більшими показниками емоційного дискомфорту (і низькими – емоційної комфортності), а також більшими показниками копінгу, орієнтованого на уникнення характеризуються більшою «міжособистісною відстанню» (сприймають інших людей, як носіїв суттєво відмінних від своїх особистісних характеристик).

Таблиця 2

Значення коефіцієнтів кореляції між показниками відносної «щільності сприйняття» та показниками прийняття іншого, емоційного комфорту, отримані для 16 фотографій по всій групі досліджуваних студентів (20 осіб)

Номер фотографії	Коефіцієнти кореляції	
	Відносна «щільність сприйняття» – Прийняття іншого, $R_{\text{пі-вщс}}$	Відносна «щільність сприйняття» – Емоційний комфорт, $R_{\text{ек-вщс}}$
Ф1	-0,54**	0,47**
Ф2	-0,62***	0,42*
Ф3	-0,54*	0,50**
Ф4	-0,63***	0,44*
Ф5	-0,57***	0,49**
Ф6	-0,62***	0,47**
Ф7	-0,59***	0,43*
Ф8	-0,59***	0,48**
Ф9	-0,66***	0,39*
Ф10	-0,68***	0,33
Ф11	-0,61***	0,46**
Ф12	-0,64***	0,37
Ф13	-0,58***	0,48**
Ф14	-0,63***	0,43*
Ф15	-0,67***	0,35
Ф16	-0,63***	0,41*

Примітка: коефіцієнти кореляції значущі з рівнями достовірності * - $p < 0,1$; ** - $p < 0,05$; *** - $p < 0,01$.

Результати табл. 2 дозволяють зробити висновок про те, що мають місце значущі кореляції між показниками відносної «щільності сприйняття» та показниками прийняття іншого, емоційного комфорту. Вони дозволяють

припустити, що особи, які мають високі рівні емоційного комфорту та низькі рівні прийняття іншого характеризуються більш диференційованим, чітким, визначеним, більш прискіпливим сприйняттям інших осіб.

Для проведення подальшого аналізу серед досліджуваних студентів були відокремлені 3 підгрупи, які характеризувалися високими, середніми та низькими значеннями показника відносної «щільності сприйняття». В цих підгрупах визначалися також середні значення досліджуваних психологічних показників. Результати цього етапу аналізу наведені в Табл.3, де порівнюються між собою дві підгрупи студентів – з високою та низькою «щільністю сприйняття». Також були визначені три підгрупи з високими, середніми та низькими значеннями показника «міжособистісної відстані» і, відповідно, для цих підгруп були знайдені середні значення психологічних показників. В Табл.4 порівнюються між собою дві підгрупи студентів – з високими та низькими значеннями показника «міжособистісної відстані». Представлені в Табл.3 та 4 дані були отримані при пред'явленні стимульного фото №16, але результати, які були визначені під час досліджень з другими фотографіями мають подібну структуру і в зв'язку з обмеженим обсягом цієї статті не наводяться.

Таблиця 3

Особистісні відмінності для підгруп досліджуваних, які відрізняються за показником відносної «щільності сприйняття» (за оцінками фото №16)

Підгрупи досліджуваних	«Щільність сприйняття» іншої людини	Відносна «щільність сприйняття»	Показники соціально-психологічної адаптації		
			Прийняття іншого	Емоційний комфорт	Внутрішній комфорт
Підгрупа з низькою «щільністю сприйняття»	2,17	0,74	27,29	21,86	52,57
Підгрупа з високою «щільністю сприйняття»	3,023	1,09	23,29	26,71	57,71
p	0,01	0,001	0,05	0,05	0,05

Як витікає з Табл.3. студенти з підгрупи з низькою «щільністю сприйняття» значущо відрізняються від студентів з іншої підгрупи меншими показниками емоційного та внутрішнього комфорту та більшими значеннями показника «Прийняття іншого». Тобто високий рівень емоційного та внутрішнього дискомфорту, та спрямованість на прийняття іншої людини веде до менш детального, менш диференційованого, але й більш розмитого та дифузного визначення індивідуальних характеристик у іншої особи.

Таблиця 4

Особистісні відмінності для підгруп досліджуваних, які відрізняються за показником «міжособистісної відстані» (за оцінками фото №16)

Підгрупи досліджуваних	«Міжособистісна відстань»	Показники соціально-психологічної адаптації							
		Деадаптивність	Неприйняття себе	Емоціональний дискомфорт	Зовнішній контроль	Домінування	Адаптація	Самоприйняття	Емоційна комфортність
Підгрупа «наближених»	10,78	75,29	12,29	11,14	21	8,43	66,17	80,56	71,87
Підгрупа «віддалених»	16,11	108,43	20,57	21,43	31,86	12,57	55,51	68,19	51,18
p	0,001	0,05	0,05	0,01	0,05	0,01	0,05	0,01	0,01

За результатами Табл.4 можна зробити висновок про те, що студенти, які сприймають інших людей наближеними (подібними) до себе мають нижчі рівні показників дезадаптивності, неприйняття себе, емоційного дискомфорту, зовнішнього контролю, домінування, і вищі рівні показників адаптації, самоприйняття, емоційної комфортності в порівнянні зі студентами, які сприймають інших як чужих, значно відмінних від себе.

Зазначені в цьому дослідженні індивідуально-психологічні відмінності в сприйнятті інших осіб (на фотографії) можуть бути віддзеркаленням дії апперцептивного комплексу, який суттєво визначає як особливості соціальної перцепції, так і особливості адаптації і поведінки людини. Цей комплекс на нашу

думку є багатовимірною структурою, яка тісно пов'язана з одного боку – з процесами сприйняття та переробки інформації (когнітивні процеси і структури), з іншого боку – з ціннісно-сисловою та афективними сферами особистості, а також з процесами просторово-часової саморегуляції (регуляції) та самоорганізації (організації) суб'єкта.

За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні **ВИСНОВКИ:**

1. Особливості сприйняття та оцінки іншої особи за її фотографією тісно пов'язані з психологічними характеристиками суб'єкта – спостерігача. При цьому відмінності соціальної перцепції можуть проявлятися в показниках, пов'язаних з психосемантичними оцінками об'єкту сприйняття, зокрема, в показнику «міжособистісної відстані», L_j , який визначає індивідуальну відстань суб'єктивного образу об'єкту сприйняття від суб'єктивного «образу Я» досліджуваного; а також в показнику відносної «щільності сприйняття» іншої людини, $\rho_{\text{від}}$, який дозволяє характеризувати суб'єкта сприйняття з точки зору диференційованості сприйняття інших осіб.

2. Досліджувані, що характеризуються більшими показниками емоційного дискомфорту (і низькими – емоційної комфортності), а також більшими показниками копінгу, орієнтованого на уникнення характеризуються більшою «міжособистісною відстанню» (сприймають інших людей, як носіїв суттєво відмінних від своїх особистісних характеристик).

3. Особи, які мають високі рівні емоційного комфорту та низькі рівні показників внутрішнього дискомфорту та прийняття іншого характеризуються більш диференційованим, чітким, визначеним, більш прискіпливим сприйняттям інших суб'єктів, на відміну від досліджуваних з високими рівнями емоційного та внутрішнього дискомфорту, та спрямованістю на прийняття іншої людини, які визначають індивідуальні характеристики оточуючих менш детального, менш диференційованого, але й більш розмитого та дифузного.

4. Зазначені в дослідженні індивідуально-психологічні відмінності в сприйнятті інших осіб можуть бути віддзеркаленням дії апперцептивного

комплексу, який суттєво визначає як особливості соціальної перцепції, так і особливості адаптації і поведінки людини. Цей комплекс є багатовимірною структурою, яка тісно пов'язана з процесами сприйняття та переробки інформації (когнітивні процеси і структури), ціннісно-сисловою та афективними сферами особистості, а також з процесами просторово-часової саморегуляції (регуляції) та самоорганізації (організації) суб'єкта.

Список літератури

1. Барабанщиков В.А. Восприятие личностных особенностей человека по выражению его лица // Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – С. 40-59.
2. Барабанщиков В.А. Прогресс в исследовании восприятия: теоретико-методологические предпосылки //Прогресс психологии: Критерии и признаки / Под ред. А.Л. Журавлева, Т.Д. Марцинковской, А.В. Юревича. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – С.286-318.
3. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – М.: Изд-во Моск. ун.-та, 1982. – 200 с.
4. Вайнштейн Л.А. Психология восприятия. – Мн.: Тесей, 2007. – 224 с.
5. Вацлавик П., Бивин Д., Джексон Д. Психология межличностных коммуникаций. – СПб.: Речь, 2000. – 300 с.
6. Крюкова Т.Л. Методология исследования и адаптация опросника диагностики совладающего (копинг) поведения // Психологическая диагностика. – 2005. – № 2. – С. 65-75.
7. Лабунская В.А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 608 с.
8. Мацумото Д. Психология и культура. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 416 с.
9. Мещеряков Б.Г., Зинченко В. П. Большой психологический словарь. – М.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
10. Панферов В. Н., Микляева А. В., Румянцева П. В. Основы психологии человека. Учебное пособие. – СПб.: Речь, 2009. – 432 с.
11. Туриніна О.Л. Практикум з психології: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2007. – 328 с.
12. Шкуратова И. П. Самопредъявление личности в общении. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2009. – 192 с.